

Р. В. Триполиць,
аспірант, Класичний приватний університет

МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ЗЕМЕЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ В УКРАЇНІ

У статті автором досліджено особливості державного управління земельним фондом, функції механізми державного управління земельними ресурсами, наслідки проведення земельної реформи, призначення державного земельного кадастру, економічні методи регулювання раціонального використання та охорони земель, особливості вирішення земельних спорів.

The author examines the features of the land fund public administration, functions of public administration mechanisms of the land resources, consequences of carrying out land reform, the state land cadastre setting, economic methods of the rational use and guard regulation of land fund, features of the landed disputes decision in the article

ВСТУП

Необхідність державного управління земельним фондом зумовлена економічними значеннями землі для життєдіяльності суспільства та незамінністю її в сфері матеріального виробництва, природною обмеженістю і необхідністю у будь-якій сфері підприємницької та інших галузях господарської діяльності.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Дослідити механізми державного управління земельними ресурсами в Україні.

РЕЗУЛЬТАТИ

Проблемам управління земельними ресурсами в Україні у своїх роботах увагу приділяють такі вчені та практики, як В.І. Андрейцев, Ю.Д. Білик, В.Г. В'юн, А.С. Даниленко, Д.С. Добряк, В.Г. Горлачук, О.Є. Євграфов, А.М. Третяк, О.Г. Мордвінов, Л.Я. Новаковський, А.Я. Сохнич, В.М. Трегобчук, О.І. Шапоренко, А.Д. Юрченко.

А.М. Третяк зазначає, що "механізм управління землекористуванням не сформовано, систему земельного законодавства не завершено, стару систему земельних відносин та організації землекористування зруйновано, а нової — ефективною — ще не збудовано" [9]. Саме тому необхідні важелі державного управління земельними ресурсами у вирішенні зазначених проблем.

Зміст державного управління земельним фондом полягає у забезпеченні раціонального використання і ефективної охорони земель на основі проведення організаційно-правових та адміністративно-управлінських заходів у поєднанні із заохочувальними заходами економічного характеру.

Метою державного управління земельними ресурсами є вирішення проблем раціонального використання та охорони земель шляхом організованої, цілеспрямованої діяльності суб'єкта управління в умовах земельних відносин ринкового типу [1].

Діяльність з управління земельним фондом розкривається через його функції. Вони дуже різноманітні. Набір та кількість функцій, які виконують органи державного управління залежать від виду та масштабу об'єкта управління. На рівні соціально-економічної системи практично неможливо скласти вичерпний перелік функцій управління. При управлінні менш масштабними об'єктами кількість функцій скорочується.

Насамперед, слід зазначити основні функції, які притаманні всім системам державного управління: 1) планування; 2) організація; 3) координація; 4) регулювання; 5) контроль.

Спеціальні функції механізмів державного управління земельними ресурсами містять: здійснення землеустрою, контроль за використанням

та охороною земель, моніторинг земель, ведення державного земельного кадастру і обліку земель, проведення заходів з раціонального використання земель та їх охорони, економічне регулювання раціонального землекористування, вирішення земельних спорів, ринок землі, маркетингу землі, інноваційно-інвестиційна політика, забезпечення науково-технічною інформацією та ін.

Проведення землеустрою — це багатоаспектна функція механізму державного управління земельними ресурсами, яка охоплює комплекс питань технологічного, економічного і екологічного характеру. Досягнення екологічної рівноваги у антропогенно змінених ландшафтах, згідно концепції сучасного землевпорядкування, потребує виділення при організації території таких екологічно однотипних земель, в яких були б збалансовані процеси споживання-поновлювання ресурсів. Природоохоронні й екологічні критерії, які визначають використання земель, повинні на сучасному етапі землевпорядкування враховуватись поряд з економічними показниками, а в подальшому, у міру виходу з економічної кризи, мати пріоритет над виробничими [10].

Під час реформи в Україні, починаючи з 15 березня 1991р. і по 22 травня 2003р., було допущено багато помилок при роздержавленні та паюванні земель. Для виконання цих робіт залучали велику кількість неспеціалізованих приватних організацій, в яких не було землевпорядників. У результаті було розпайовано й видано сертифікати на значні площі деградованих і малопродуктивних земель, які потребують консервації [3].

Землеустрій поступово втрачає державний характер, хоча в ст. 17 Конституції України визначено, що "Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави...". Тому прийняття закону України "Про землеустрій" повністю забезпечить реалізацію положень вказаної статті Конституції України.

Землеустрій — сукупність соціально-ст. 17 економічних та екологічних заходів, які спрямовані на регулювання земельних відносин та раціональну організацію території адміністративно-територіальних утворень, суб'єктів господарювання і здійснюються під впливом суспільно-виробничих відносин і розвитку продуктивних сил [5].

Однією з найголовніших задач землеустрою є поновлення планово-картографічного матеріалу області. З цією метою передбачені роботи з аерофотозйомки території області й корегування планово-картографічного матеріалу з метою оновлення його та приведення у відповідність з натурою.

З утворенням нових господарських формувань, згідно з Указом Президента України "Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки" від 3 грудня 1999 р. № 1529/99, виникла необхідність у розробці проектів формування нових землеволодінь.

Для реалізації положень Закону України "Про землеустрій" необхідно науково обгрунтувати й підготувати проект системи стандартизації та нормування в галузі землеустрою. Це дасть змогу значно посилити державний характер землеустрою, вдосконалити управління у галузі використання й охорони земель [4, с. 11].

Важливою функцією механізму державного управління земельним фондом є контроль за використанням і охороною земель. Контроль за використанням та охороною земель полягає в забезпеченні дотримання органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями і громадянам вимог земельного законодавства України.

Глава 32 Земельного кодексу (ЗК) України регулює питання контролю за використанням та охороною земель. Відповідно до ст.188 ЗК, державний контроль за використанням та охороною земель здійснюється уповноваженими органами виконавчої влади по земельних ресурсах, а за дотриманням вимог законодавства про охорону земель спеціально уповноваженими органами з питань екології та природних ресурсів.

19.06.2003 р. був прийнятий Закон України "Про державний контроль за використанням та охороною земель", який набув чинності з 23.07.2003 р. Вперше саме окремий спеціальний закон визначає правові, економічні та соціальні основи організації здійснення державного контролю за використанням і охороною земель, і спрямований на забезпечення раціонального використання і відтворення природних ресурсів та охорону довкілля [7].

Законом встановлені основні завдання державного контролю за використанням та охороною земель [7]:

- забезпечення дотримання органами державної влади, органами місцевого самоврядування, фізичними та юридичними особами вимог земельного законодавства України;

- забезпечення реалізації державної політики у сфері охорони та раціонального використання земель;

- запобігання порушенням законодавства України у сфері використання та охорони земель, своєчасне виявлення таких порушень і вжиття відповідних заходів щодо їх усунення;

- забезпечення дотримання власниками землі та землекористувачами стандартів і нормативів у сфері охорони та використання земель, запобігання забрудненню земель та зни-

женню родючості ґрунтів, погіршенню стану рослинного і тваринного світу, водних та інших природних ресурсів.

Основними принципами здійснення державного контролю за використанням та охороною земель є [7]:

- забезпечення раціонального використання та охорони земель як основного національного багатства, що перебуває під особливою охороною держави;

- пріоритет вимог екологічної безпеки у використанні земельних ресурсів над економічними інтересами;

- повна компенсація шкоди, заподіяної довкіллю внаслідок порушення земельного законодавства України;

- поєднання заходів економічного стимулювання і відповідальності у сфері використання та охорони земель.

Система контролю за використанням та охороною земель включає в себе здійснення ведення моніторингу земель.

Моніторинг земель і ґрунтів проводиться з метою своєчасного виявлення зміни стану земель, збереження та відтворення родючості ґрунтів, оцінки здійснення заходів щодо охорони земель, збереження та відтворення родючості ґрунтів, попередження впливу негативних процесів і ліквідації наслідків цього впливу [7].

Об'єктом моніторингу земель є весь земельний фонд незалежно від форм власності на землю. Основними завданнями моніторингу земель є прогноз еколого-економічних наслідків деградації земельних ділянок з метою запобігання або усунення дії негативних процесів.

У результаті інтенсивного використання ріллі в сільськогосподарському виробництві та великої насиченості промислових підприємств, які призводять до забруднення навколишнього середовища, знижується родючість ґрунтів та підвищується забруднення їх важкими металами, радіонуклідами та іншими шкідливими сполуками.

Для забезпечення екологічної безпеки, охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, у тому числі й земельних, захисту екологічних прав та інтересів громадян та держави проводиться екологічна експертиза. Державна екологічна експертиза передпроектної і проектної документації дозволяє уникнути техногенних катастроф, здійснюючи тим самим попереджувальний контроль за дотриманням нормативних вимог у сфері охорони навколишнього середовища, раціонального природокористування та екологічної безпеки. Отже, в разі позитивного висновку експертизи поданих матеріалів гарантується безумовна екологічна безпека функціонування проектного об'єкта [8].

Ще одним механізмом державного управління земельним фондом є державний земельний кадастр. Він забезпечує прийняття науково обгрунтованих рішень у галузі організації раціонального використання і охорони земель.

Державний земельний кадастр — це єдина державна система земельного кадастрових робіт, яка встановлює процедуру визнання факту виникнення або припинення права власності і права користування земельними ділянками, та містить сукупність відомостей і документів про місце розташування та правовий режим цих ділянок, їхню оцінку, класифікацію земель, кількісну та якісну характеристику, розподіл серед власників землі та землекористувачами.

Основними завданнями ведення державного земельного кадастру є: забезпечення повноти відомостей про всі земельні ділянки; застосування єдиної системи просторових координат та системи ідентифікації земельних ділянок; запровадження єдиної системи земельно-кадастрової інформації та її достовірності.

В умовах ринкової економіки оцінка земель набуває якісно нового значення — забезпечення інституційного регулювання земельних відносин на засадах платності землекористування. Необхідна передумова цього — розвиток правової бази у сфері оцінки земель. Останнім часом дослідження в галузі еколого-економічної оцінки земельних ресурсів набувають досить широкого характеру. Цій проблематиці присвячені роботи Д.С. Добряка, О.П. Канаши, В.Я. Меселя-Веселяка, Л.Я. Новаковського, І.А. Розумного, А.М. Третьяка, М.М. Федорова.

Аналізуючи земельно-кадастрову систему як систему відомостей про природне, правове і господарче положення земель, можна зробити висновки, що ця система потребує подальшого наукового та методичного забезпечення. Таким чином, главою 34 Земельного кодексу України, Постановою Кабінету Міністрів України від 02.12.97 р. № 1355 "Про Програму створення автоматизованої системи ведення державного земельного кадастру" передбачається поетапне вжиття комплексу заходів, спрямованих на автоматизацію інформаційно-технологічних процесів, пов'язаних з оперативним веденням і використанням даних державного земельного кадастру.

Мета створення автоматизованої системи ведення державного земельного кадастру (АСВДЗК) полягає у створенні автоматизованої системи на базі широкого використання комп'ютерної техніки — єдиної регіональної інформаційної системи для забезпечення органів державної влади та органів місцевого самоврядування, громадян, підприємств, установ та організацій достовірною ін-

формацією про землю.

Основними завданнями АСВДЗК є: створення на основі новітніх комп'ютерних та інформаційних технологій дійового механізму автоматизованого ведення державного земельного кадастру; сприяння розвитку ринкових відносин, зокрема в аграрному секторі економіки; підтвердження права власників та користувачів на земельні ділянки; забезпечення земельно-кадастровою інформацією органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадян, підприємств, установ та організацій; сприяння забезпеченню своєчасних надходжень коштів від плати за землю; удосконалення взаємодії міністерств та інших центральних органів виконавчої влади у сфері управління земельними ресурсами; удосконалення механізму розрахунку розміру платежів за землю; створення і управління банками даних про наявність і стан земельних ресурсів; інформаційне забезпечення і підтримка широкомасштабних робіт із землеустрою, моніторингу земель, державного контролю за використанням та охороною земель, регулювання оптимального розвитку територій, включаючи встановлення меж територій з особливим правовим режимом (природоохоронний, рекреаційний, оздоровчий, історико-культурний).

Реалізація АСВДЗК дасть змогу створити автоматизовану систему, яка забезпечить ведення державного земельного кадастру на основі застосування сучасних комп'ютерних та інформаційних технологій. Очікуваними результатами реалізації АСВДЗК є автоматизоване ведення та обробка земельно-кадастрових даних на базовому і регіональному рівні.

На базовому рівні (рівень районів і міст обласного підпорядкування) формуються і зберігаються відомості про земельні ділянки, розміщені на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці (село, селище, район, місто), про межі земельних ділянок населених пунктів та відповідних адміністративно-територіальних одиниць в цілому, про розподіл земельних ділянок серед власників землі, землекористувачів, про правовий режим земельних ділянок, їх кількісну та якісну характеристику і оцінку земель.

На регіональному рівні містяться відомості про межі адміністративно-територіальних одиниць (сіл, селищ, районів, міст області) та статистичні дані про правовий режим земель, їхній розподіл за категоріями та господарським використанням, про їхню кількісну та якісну характеристику і оцінку земель.

Достовірна і повна інформація про земельні ресурси сприятиме збільшенню надходження до державного та місцевих бюджетів коштів від плати за землю, організації її раціонального використання та охорони,

оперативному регулюванню земельних відносин, обґрунтуванню розмірів плати за землю, реформуванню земельних відносин та впровадженню регульованого ринку землі.

Одною з найважливіших функцій механізму управління земельними ресурсами є охорона земель. У розділі VI ст.161—163 Земельного кодексу України висвітлені поняття, завдання, зміст охорони земель. Порядок охорони земель встановлюється законом. Такий закон "Про охорону земель" прийнято 19 червня 2003 р. Закон визначає правові, економічні та соціальні основи охорони земель з метою забезпечення їхнього раціонального використання, відтворення та підвищення родючості ґрунтів, збереження екологічних функцій, ґрунтового покриву та охорони довкілля.

Охорона земель — система правових, організаційних, економічних, технологічних та інших заходів, спрямованих на раціональне використання земель, запобігання необґрунтованому вилученню земель сільськогосподарського призначення для несілськогосподарських потреб, захист від шкідливого антропогенного впливу, відтворення і підвищення родючості ґрунтів, підвищення продуктивності земель лісового фонду, забезпечення особливого режиму використання земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення [6].

Стратегічними цілями в реалізації заходів з охорони земель мають бути:

— забезпечення раціонального, невиснажливого, ґрунтозахисного та екологічнобезпечного землекористування в інтересах ефективного і сталого соціально-економічного розвитку області, насамперед її агропромислового комплексу;

— комплексний науково обґрунтований підхід до процесів використання, збереження та відтворення родючості сільськогосподарських угідь, здійснення збалансованих землемеліоративних і землеохоронних заходів з урахуванням особливостей природно-кліматичних зон і районних АПК;

— формування в усіх землеробських районах високопродуктивних, ерозійностійких та екологічнобезпечних агроландшафтів, які мали б належні рівні саморегуляції і були збалансовані з довкіллям завдяки оптимальним співвідношенням між різними елементами природного середовища та його основними екосистемами (лісовими, водними тощо);

— удосконалення структури сільськогосподарських угідь і посівів вирощуваних культур у напрямі істотного зменшення негативних антропогенних навантажень на навколишнє природне середовище та підвищення його відтворювального, відновлювального й асиміляційного потенціалів, а також з метою економії всіх виробничих ресурсів;

— будівництво та реконструкція протиерозійних гідротехнічних і протизсувних споруд, систем і мереж для зрошення та осушення земель, створення нових і реконструкція існуючих захисних лісонасаджень.

Важливішою функцією механізму управління земельними ресурсами є економічні методи щодо регулювання раціонального використання та охорони земель, які передбачають: 1) економічне стимулювання раціонального використання та охорони земель; 2) відшкодування збитків; 3) плату за землю.

Виходячи із завдань земельної реформи в Україні, законодавчо закріплено вимоги і зміст економічного стимулювання раціонального використання та охорони земель. Йдеться про підвищення зацікавленості власників землі та землекористувачів, у тому числі й орендарів, у збереженні та відтворенні родючості ґрунтів, у захисті земель від негативних наслідків виробничої діяльності.

Економічне стимулювання раціонального використання та охорони земель включає:

— надання податкових і кредитних пільг громадянам та юридичним особам, які здійснюють за власні кошти заходи, передбачені загальнодержавними та регіональними програмами використання і охорони земель;

— виділення коштів державного або місцевого бюджету громадянам та юридичним особам для відновлення поперечної стану земель, порушених не з їхньої вини;

— звільнення від плати за земельні ділянки, що перебувають у стадії сільськогосподарського освоєння або поліпшення їхнього стану згідно з державними або регіональними програмами;

— компенсацію з бюджетних коштів зниження доходу власників землі на землекористувачів внаслідок тимчасової консервації деградованих та малопродуктивних земель, що стали такими не з їхньої вини.

Законодавчо закріплені напрями економічного стимулювання раціонального використання і охорони земель потребують розробки і затвердження Кабінетом Міністрів України науково-методичних положень їхнього здійснення. Це, насамперед, стосується заходів економічного стимулювання і охорони сільськогосподарських земель.

Особлива увага нині має бути приділена охороні земель від псування і руйнування земельних ресурсів, оскільки це різко знижує родючість ґрунтів.

З боку держави законодавчо закріплено важелі щодо економічного стимулювання таких заходів, як: 1) виділення коштів державного і місцевих бюджетів для відновлення земель, порушених не з вини власників землі та землекористувачів; 2) звільнення від плати за земельні ділянки, що перебу-

вають у стадії сільськогосподарського освоєння або поліпшення їхнього стану відповідно до проекту проведення цих робіт; 3) заочнення за поліпшення якості земель, підвищення родючості ґрунтів, виробництва екологічно чистої продукції.

Стимулювання власників землі й землекористувачів для відновлення земель, пошкоджених не з їхньої вини, відбувається шляхом відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва, які визначаються за їхньою фактичною вартістю. Винні у порушенні земель повинні відшкодувати конкретним власникам землі, або землекористувачам величину завданої шкоди.

Вирішення земельних спорів належить до важливих функцій механізму управління земельними ресурсами, яка забезпечує дію такого важливого принципу раціонального використання землі, як недоторканість права власності на землю і права користування землею, тобто принципу сталості землекористування. В умовах рівноправного функціонування різних форм власності на землю, особливо беручи до уваги високі темпи розширення площі приватного землекористування, спостерігається збільшення спірних питань саме щодо порядку передачі землі у власність, надання у користування, порушення меж землеволодінь і землекористувань, правомірності вилучення земель для державних і громадських потреб, встановлення розмірів плати за землю, в тому числі й орендної плати. Однак, найбільшу частку займають земельні спори з приводу суміжного землеволодіння і землекористування.

Порядок вирішення земельних спорів, об'єктивність прийнятих рішень залежить від їхнього конкретного змісту і характеру. Тому залежно від процедури вирішення земельних спорів їх поділяють на дві категорії: 1) земельні спори, які вирішуються в адміністративному порядку; 2) земельні спори, які вирішуються у судовому порядку. Земельні спори, згідно зі ст.158 Земельного кодексу, вирішуються судами, органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади з питань земельних ресурсів.

Одною із важливих функцій механізму управління земельними ресурсами є формування ринку землі. Це — процес поступовий і довготривалий. Він потребує відповідної законодавчої та нормативної бази. Починаючи з 1992 р., коли в країні запроваджено право приватної власності на землю, відбулися кардинальні зміни у формах власності на землю. У ході земельної реформи державою передано у власність громадян та сільськогосподарських підприємств близько 33 млн га сільськогосподарських земель. Проводяться роботи щодо оформлення та видачі громадянам державних актів на право приватної власності на земельні ділянки [2].

Ринок землі в Україні повинен ре-

гулюватися державою, основними напрямами якого мають бути такі: організація ринку землі на основі чинного законодавства та підзаконних актів; визначення суб'єктів інфраструктури ринку землі, механізмів набуття та відчуження прав на земельні ділянки, повноважень органів виконавчої влади і місцевого самоврядування у сфері діяльності на ринку земель, особливостей обороту земель сільськогосподарського призначення, способів переходу земельних ділянок від одного власника до іншого, порядку оскарження та відшкодування збитків на ринку землі, прав та відповідальності покупців земельних ділянок; регулювання цінової, податкової та митної політики, захисту суб'єктів ринку землі; встановлення порядку підготовки земельних ділянок до продажу, виключних прав держави та територіальних громад на ринку землі; використання коштів від продажу земельних ділянок [4].

Таким чином, незважаючи на деякі тимчасові обмеження, встановлені перехідними положеннями Земельного кодексу України на продаж та набуття громадянами і юридичними особами земельних ділянок для ведення селянського (фермерського) господарства та іншого товарного сільськогосподарського виробництва, потенційний ринок земель у країні поступово формується.

ВИСНОВКИ

На засадах аналізу функцій механізмів управління земельними ресурсами, які включають: здійснення землеустрою, контроль за використанням та охороною земель, моніторинг земель, ведення державного земельного кадастру і обліку земель, проведення заходів щодо раціонального використання земель та їхньої охорони, економічне регулювання раціонального землекористування, вирішення земельних спорів, ринку землі, забезпечення науково-технічною інформацією запропоновано заходи з їхнього удосконалення. Вони спрямовані на регулювання земельних відносин з метою створення умов для раціонального використання та охорони земель, рівноправного розвитку всіх форм власності на землю і господарювання, збереження та відтворення родючості ґрунтів, поліпшення природного середовища.

Завдання державного контролю як функції механізму управління земельними ресурсами полягає в забезпеченні дотримання всіма органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями і громадянами земельного законодавства з метою раціонального використання, охорони та відтворення земельних ресурсів.

Результати моніторингу земель дадуть змогу визначити потреби в добрих у всіх адміністративних

рівнях, у повному обсязі проводити роботи з хімічної меліорації ґрунтів, кадастрової та грошової оцінки землі та розрахунку диференційованого земельного податку.

Автоматизація ведення державного земельного кадастру створить необхідні передумови для переходу на якісно новий рівень державного управління земельними ресурсами, землеустрою, моніторингу земель, державного контролю за використанням та охороною земель, планування та справляння земельного податку.

Заходи щодо охорони природи дозволяють посилити державний контроль за використанням і охороною земель, врегулювати правовідносини у галузі охорони земель з метою їхнього раціонального використання, збереження екологічних функцій ґрунтового покриву.

Література:

1. Варламов А.А. Основной принцип государственного регулирования земельных отношений в России // Сб. научн. трудов гос. ун-та по землеустроительству. — М., 1998. — С. 71—76.
2. Галушко В.П. Формування ринку земель в Україні / В.П.Галушко, Ю.Д. Білик, А.С.Даниленко та ін. — К.: Урожай, 2002. — 280 с.
3. Добряк Д.С. Класифікація та екологічне використання сільськогосподарських земель: наукова монографія. — К.: Інститут землеустрою УААН, 2001. — 309 с.
4. Добряк Д.С. Пріоритети наукових досліджень з проблем земельних відносин, землеустрою, земельного кадастру // Землеустрій і кадастр. — 2004. — № 1—2. — С. 11.
5. Закон України "Про землеустрій" від 22 травня 2003 року № 858-IV // Відомості Верховної Ради (ВВР). — 2003. — № 36. — Ст.282.
6. Закон України "Про охорону земель", від 19 червня 2003 року, № 962-IV // Відомості Верховної Ради (ВВР). — 2003. — № 39. — Ст.349.
7. Закон України "Про державний контроль за використанням та охороною земель" від 19 червня 2003 року № 995-IV // Відомості Верховної Ради (ВВР). — 2003. — № 39. — Ст. 350.
8. Лоїк Г.К., Тарасюк І.Г. Державна експертиза об'єктів територіального планування: проекти і технічна документація: навч. посіб. — Львів: ЛДАУ, 2004. 144 с.
9. Третяк А.М. Стан та проблеми управління земельними ресурсами в Україні // Вісник аграрної науки. — 2001. — № 8. — С. 5—11.
10. Шапоренко О.І. Землеустрій як одна з функцій управління земельними ресурсами Донецької області / Матеріали "Круглого столу" "Управління земельними ресурсами в умовах ринкової економіки". — Львів: НВФ "Українські технології", 2004. — С. 54—56.

Стаття надійшла до редакції 16.07.2009 р.